

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU**

**U SUSRET INKLUZIJI –
DILEME U TEORIJI I PRAKSI**

*Priredio
Dobrivoje Radovanović*

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
radovi i monografije**

„U SUSRET INKLUZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Dragan Rapaić,
Prof. dr Nenad Glumbić, Prof. dr Sanja Đoković, Doc. dr Vesna Vučinić,
Prof. dr Mile Vuković, Prof. dr Svetlana Slavnić*

Recenzenti
*Prof. dr Stane Košir
Doc. dr sci. Senka Sardelić*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
350

ISBN 978-86-80113-71-5

**Objavlјivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije**

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

STAVOVI DECE TIPIČNOG RAZVOJA PREMA VRŠNJACIMA S INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Branislav Brojčin

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

S inkluzivnim pokretom poraslo je i interesovanje za promenu stavova društva prema osobama s ometenošću, posebno stavova dece tipičnog razvoja s kojima deca s ometenošću treba da dele škole i učionice. Istraživanja ukazuju da su stavovi dece tipičnog razvoja prema vršnjacima s intelektualnom ometenošću, ne samo negativniji od stavova prema drugoj deci tipičnog razvoja, već i u odnosu na decu s drugim vrstama ometenosti. Uprkos naporima, ovakvi stavovi se menjaju teško i sporo.

U radu je razmotren uticaj hronološkog uzrasta i pola dece tipičnog razvoja na stavove koje imaju prema deci s intelektualnom ometenošću. Pored toga, obraćena je pažnja i na vezu ovih stavova sa nekim kontekstualnim faktorima (mogućnost kontakta i uticaj označavanja dece s intelektualnom ometenošću kliničkim terminima) i bihevioralnim karakteristikama dece s intelektualnom ometenošću.

Ključne reči: stavovi, intelektualna ometenost, deca tipičnog razvoja

UVOD

Zagovornici inkluzije smatraju da će smeštanje dece s ometenošću u redovne škole i razrede razbiti negativne stereotipe i da će lični kontakti dovesti do pozitivne promene stavova (Hastings, Graham, 1995), kao i da će doći do boljeg razumevanja i veće prihvaćenosti dece s ometenošću (Zion, Jenvey, 2006).

Međutim, već je istraživanjima koja su vršena pre pojave integrativnih i inkluzivnih pokreta bilo dokumentovano da su deca s intelektualnom ometenošću (IO) socijalno odbačena ili ignorisana od njihovih vršnjaka tipičnog razvoja (TR) (Baldwin, 1958, 1962; Bruininks, Rynders, Gross, 1974; Dentler, Mackler, 1961; Heber, 1956; Johnson, 1950; Lapp, 1957; Miller, 1956; Rucker, Howe, Snider, 1969, sve prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007). U stvari, bilo je i istraživanja u kojima je pronađeno da su deca s IO češće odbacivana kada su integrisana u redovne razrede, nego kada su smeštena u segregirajuće okruženje (Goodman, Gottlieb, Harrison, 1972, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007).

U kasnijim studijama dobijeni su slični rezultati (Brewer, Smith, 1989; Hughes et al., 1999; Norwich, Kelly, 2004; Ring, Travers, 2005; Sabornie, Kauffman, 1987). Pokazano je i da su deca s IO češće odbacivana kako u integrisanom, tako i segregirajućem okruženju. Globalno posmatrano, ona su manje prihvaćena nego deca TR, bez obzira na vreme koje provode u redovnim razredima (npr. Manetti, Schneider, Siperstein, 2001; Pearl et al., 1998; Scheepstra, Nakken, Pijl, 1999; Taylor, Asher, Williams, 1987; Žic, Igrić, 2001).

S druge strane, uspešna inkluzija se posmatra kao multidimenzionalni koncept pod uticajem tri faktora; stavova, resursa i kurikuluma (Favazza, Phillipsen, Kumar, 2000). Proučavanju stavova poklanja se posebna pažnja, s obzirom na gledišta da su oni najbolji prediktori budućeg ponašanja (Ajzen, Fishbein, 1980, prema Horner-Johnson et al., 2002), iz čega proističe da se socijalno odbacivanje dece s IO delom može pripisati negativnim stavovima njihovih vršnjaka TR.

CILJ

Cilj ovog rada je da se, uvidom u dostupnu literaturu, napravi pregled dosadašnjih znanja, koja se odnose na stavove dece tipičnog razvoja prema njihovim vršnjacima s intelektualnom ometenošću.

PREGLED ISTRAŽIVANJA

Tokom godina studije su konstantno pokazivale da deca TR zadržavaju negativne stavove prema vršnjacima s IO i pripisuju im negativne crte, poput akademske neuspešnosti i socijalne „devijantnosti“ (Bak, Siperstein, 1987b; Graffi, Minnes, 1988; Nowicki, 2006; Nowicki, Sandieson, 2002; Whalen et al., 1983;). Socijalni stavovi prema IO karakterišu se ličnom nesigurnošću, nepoverljivošću, nelagodnošću, strahom i izbegavanjem kontakata (Evans, 1976; Evans et al., 1994; Mc Conkey, 1996; Swann, 1983; Tilstone, 1996, 1998, sve prema Shevlin, O'Moore, 2000). Deca s lakom IO opažaju se kao stidljivija i povučena, manje prijateljski nastrojena i manje kooperativna, sklona izbegavanju aktivnosti (Taylor, Asher, Williams, 1987). Dvadeset sedam učenika s lakom IO je od njihovih vršnjaka TR procenjeno negativnije od kontrolne grupe učenika TR ujednačene prema rasi, razredu, polu, socioekonomskom statusu i učešću u vannastavnim aktivnostima (Sabornie, Kauffman, 1987). Nadalje, delimično integrisani adolescenti s lakom IO od strane vršnjaka TR procenjeni su kao manje dopadljivi i manje kompetentni (Ferencz-Stager, Young, 1981). Čak i kada se beleže generalno pozitivne reakcije prema inkluziji dece s umerenom i teškom ometenošću, one su praćene osećanjem nelagodnosti (Helmstetter, Peck, Giangreco, 1994; Peck, Donaldson, Pezzoli, 1990, sve prema Kavale, 2000). Američka studija koja je obuhvatila gotovo šest hiljada

učenika srednjih škola ustanovila je da adolescenti TR (a) imaju ograničene kontakte s učenicima s IO u razredu i školi; (b) pre opazaju učenike s IO kao umereno, nego kao lako ometene; (c) veruju da učenici s IO mogu učestvovati na časovima veština, ali ne i na drugim časovima; (d) ne žele da stupaju u socijalnu interakciju s vršnjacima s IO, posebno van škole (Siperstein, Parker, Bardon, Widaman, 2007).

Ustanovljena je snažna veza između negativnih stavova dece TR i stvarnog socijalnog odbacivanja dece s IO. Učenici od IV do VI razreda su izražavali stavove prema nepoznatom učeniku s IO prikazanom na snimku. Pored toga, ispitan je i sociometrijski status dece s IO s kojom su ispitanici pohađali isti razred. Analiza je pokazala da su stavovi prema detetu na snimku povezani sa sociometrijskim izborima usmerenim ka vršnjacima s IO (Siperstein, Bak, O'Keefe, 1988). Ovo potvrđuje i meta-analiza u kojoj je pronađeno da su stavovi značajni prediktori budućeg ponašanja (Kraus, 1995, prema Horner-Johnson et al., 2002).

Stavovi, ne samo vršnjaka, prema osobama s IO teško se menjaju. Na primer, studija koja je za cilj imala da ispita da li je tokom petogodišnje kampanje u Holandiji (1994-1999) došlo do poboljšanja stavova prema osobama s IO nije pronašla značajna razliku (Haar, de Vries, van Maren, 2000). Nasuprot tome, rad iz istog vremenskog perioda saopštava da se stavovi prema osobama s IO ipak menjaju u smeru veće tolerancije (Antonak, Livneh, 2000, prema Akrami et al., 2006). U trećem istraživanju u kome je učestvovalo 1137 srednjoškolaca TR utvrđeno je da je većina njih spremna da sklapa prijateljstva sa vršnjacima s teškom ometenošću. Razlozi koje su navodili su često altruistički („I njima su potrebni prijatelji.“, „Volim da pomažem ljudima.“). Učenici TR sebe vide kao osobe koje su odgovorne za iniciranje prijateljstva. Kao glavne barijere za realizaciju ovih prijateljstava učenici su navodili osećanje nekompetentnosti, nelagodnost i anksioznost zbog mogućeg zadirivanja drugih, kao i strah da ih njihovi prijatelji neće prihvatiti ako se budu družili s učenicima s ometenošću (Hendrickson et al., 1996).

Neki autori smatraju da se predrasude prema osobama s IO, kao i u slučajevima seksizma i rasizma, mogu podeliti na klasične i moderne. Klasične su otvorene i javne, dok su moderne suptilnije i prikrivene. Moderne predrasude se karakterišu nepriznavanjem da diskriminacija i dalje postoji, kao i antagonizmom prema zahtevima i posebnim pravima manjinskih grupa. Oni smatraju da tradicionalan način ispitivanja stavova prema osobama s IO, zasnovan na upitnicima, pogoduje ljudskoj sklonosti da se predstavljaju socijalno ili politički "korektnima", što može ometati otvoreno izražavanje negativnih stavova i predrasuda (Akrami et al., 2006). Zahvaljujući dominantnim vrednostima i normama koje uče na časovima, deca TR mogu hipotetički prihvatiti vršnjake s IO. Ipak, ista deca TR mogu u realnosti odbacivati decu s IO posle neuspešnih interakcija, koje mogu biti posledica socijalnih, kognitivnih i bihejvioralnih različitosti. Dakle, može se desiti da napori u cilju poboljšanja

dečjih stavova prema osobama s IO mogu razviti pozitivne afektivne i bihevioralne namere, ali ne i stvarno vršnjačko prijateljstvo (Manetti, Schneider, Siperstein, 2001).

VREDNOSNO POZICIONIRANJE IO

Negativni stavovi prema deci s IO dokumentovani su i u istraživanjima koja su poredila stavove dece TR prema deci različitih kategorija ometenosti. Najčešće se pronalazi da su deca s IO niže rangirana u odnosu na decu s telesnom invalidnošću i decu sa senzornim ometenostima. Tako se pri rangiranju 24 vrste ometenosti IO pojavljuje kao treća najmanje prihvatljiva ometenost. Samo se višestruke ometenosti i mentalna oboljenja, koja obuhvataju i IO, smatraju manje prihvatljivim od IO (Yuker, 1988, prema Ahlborn, Panek, Jungers, 2008). Isto tako, kada se porede s decom sa emocionalno-bihevioralnim problemima, deca s IO često se vide kao devijantna, ali ne toliko devijantna kao druge grupe. Na primer, učenici četiri razreda (IV, VI i VIII razreda osnovne škole i II razreda srednje) procenjivali su hipotetičke vršnjake koji su opisivani kao tipični, hiperaktivni, antisocijalni i lako IO. Fokus je bio na karakteristikama ponašanja, predviđenim ishodima i anticipiranim reakcijama vršnjaka, preporučenim intervencijama za roditelje i dijagnostičkom označavanju. Rezultati upućuju da učenici prave socijalne zaključke koji daleko prevazilaze informacije koje su date o ponašanju. Dečaci atipičnog razvoja su viđeni kao suštinski devijantniji od dečaka TR unutar širokog opsega socijalnih, afektivnih i intelektualnih domena. Problemi u budućnosti su predviđeni za sva tri dečaka atipičnog razvoja, i preporučena je intervencija roditelja. Unutar opšte negativne perspektive, napravljena je jasna distinkcija. Dečak s lakom IO je opažan kao najbliži dečaku TR, dok je dečak sa antisocijalnim ponašanjem viđen kao najrazličitiji. Zabeležene su i neke razlike u odnosu na pol i razred ispitanika – devojčice i stariji učenici su imali povoljniju sliku o atipičnim dečacima (Whalen et al., 1983).

Neki autori smatraju da se objašnjenje za postojanje ove hijerarhije, makar delimično, može pronaći ispitivanjem razrednih normi, kao i kontekstom istraživanja. Ispitivanja se obično obavljaju u školskom okruženju gde je akademska kompetencija visoko vrednovana, što favorizuje decu s telesnom invalidnošću očuvane inteligencije (dok bi istraživanje obavljeno, na primer, na sportskom igralištu, možda dalo drugačije rezultate) (Nowicki, 2006).

Primećene razlike u stavovima prema različitim ometenostima ponekad su zamagljene činjenicom da deca često mešaju IO s drugim ometenostima (Payne, 1985). Isto tako, IO se često poistovećuje sa mentalnim oboljenjima (Payne, 1985; Ring, Travers, 2005; Shevlin, O'Moore, 2000). Nadalje, slika koju deca imaju o IO često je vezana za težu

ometenost poput Daunovog sindroma, a nju često imaju i odrasli TR (Gottlieb, Siperstein, 1976; Ring, Travers, 2005).

Konfuzija postoji i kada su u pitanju uzročnici IO. Tako deca između 10 i 11 godina najčešće smatraju da IO nastaje usled postnatalnih faktora poput nesreća u detinjstvu, bolesti, zlostavljanja roditelja i uzimanja droga (Payne, 1985), dok su petnaestogodišnjaci u drugoj studiji kao uzrok IO često navodili pušenje majke u toku trudnoće (Shevlin, O'Moore, 2000).

Kada su u pitanju lične karakteristike najčešće je ispitivan uticaj uzrasta i pola osoba TR na stavove prema osobama s IO. Nešto ređe, istraživanja su se odvijala u suprotnom smeru, tj. na procenu uticaja hronološkog uzrasta i pola osoba s IO na stavove osoba TR.

DETERMINANTE STAVOVA

Uzrast dece TR

Istraživanja su pokazala da uzrast procenjivača TR utiče na stavove prema osobama s ometenošću. Deca mlađa od 3 godine ne razumeju značenje ometenosti, te prema tome njena prisutnost ne utiče na njihove stavove. Međutim, posle tog perioda deca pokazuju negativne stavove prema osobama s ometenošću (Nabors, Keyes, 1997, prema Ahlborn, Panek, Jungers, 2008). Na primer, učenici III razreda su imali značajno lošije afektivne odgovore prema deci s Daunovim sindromom, od dece predškolskog uzrasta (Graffi, Minnes, 1988). Ovi negativni stavovi postaju još negativniji u doba adolescencije. Ipak, s odrastanjem, stavovi postaju pozitivniji (Ahlborn, Panek, Jungers, 2008). Međutim, rezultati variraju i u odnosu na ispitivani uzrasni opseg ispitanika TR. Tako su u studiji čiji su ispitanici bili uzrasta od 5 do 10 godina, mlađi ispitanici imali više predrasuda prema deci s IO, što autori objašnjavaju sklonošću male dece da stvari posmatraju u krajnostima (dobro ili loše), bez nijansi koje starija deca verovatno uzimaju u obzir (Nowicki, 2006).

Pol dece TR

Kada su u pitanju stavovi osoba TR prema osobama s IO utvrđena je i razlika među polovima. Najčešće se saopštava da muškarci imaju negativnije stavove prema osobama s ometenošću (poput IO) (npr. Campbell et al., 2004; Hastings, Graham, 1995; Panek, Jungers, 2008; Whalen et al., 1983), kao i da se žene radije bave volonterskim radom vezanim za osobe s hendikepom (McConkey et al., 1983, prema Ahlborn, Panek, Jungers, 2008). Međutim, kada su u pitanju deca predškolskog i mlađeg školskog uzrasta neki istraživači smatraju da razlike u stavovima prema ometenosti pre mogu biti odraz polnih, nego predrasuda usmerenih ka IO (npr. da dečaci izražavaju negativne stavove prema devojkama s

ometenošću, zbog njihovog pola, a ne ometenosti) (Nowicki, 2006). Ipak, ima i istraživanja koja nisu u ovom pogledu zabeležila razliku između osoba različitog pola (Ahlborn, Panek, Jungers, 2008).

Uzrast osoba s IO

Neki istraživači su pažnju usmerili i na uzrast osoba s IO koje su bile predmet procene. Međutim, kod 320 studenata koledža nije dobijena razlika u stavovima prema osobama s IO različitog hronološkog uzrasta (3, 12 i 20 godina). Autori smatraju da se osobe s IO opažaju kao grupa koja ima određene karakteristike, a ne kao posebne osobe. Kada su jednom opažene kao osobe s IO, druge karakteristike, poput uzrasta i pola, postaju nevažne (Ahlborn, Panek, Jungers, 2008).

Pol osoba s IO

Pol osoba s IO takođe je razmatran kao mogući faktor uticaja na stavove populacije TR. Žene s ometenošću se opažaju negativnije, nego muškarci s ometenošću, i kada je u pitanju auto-percepcija, i kada je u pitanju percepcija osoba TR (Fine, Asch, 1985; Gartner, Lipsky, Turnbull, 1991, prema Panek, Jungers, 2008). Isto tako, žene s IO se često vide kao osobe s dva hendikepa ili stigmatizirajuća stanja – to što su žene, i što imaju IO (e.g., Hanna, Rogovsky, 1991; Lloyd, 1992, prema Ahlborn, Panek, Jungers, 2008). Nasuprot tome, dva novija istraživanja ne pronalaze razliku u stavovima prema osobama s IO u odnosu na njihov pol (Ahlborn, Panek, Jungers, 2008; Panek, Jungers, 2008).

Potpunije razumevanje negativnih stavova dece TR prema deci s IO vezano je za brojne kontekstualne faktore koji utiču na ove stavove. Ispitivani su faktori poput **mogućnosti kontakta** s decom s IO, **prisutnost oznake „intelektualna ometenost“ („mentalna retardacija“)** i **bihevioralne karakteristike** osoba s IO.

Mogućnost kontakta

Jedna od glavnih pretpostavki zagovornika inkluzije jeste da će povećana mogućnost kontakta s vršnjacima s ometenošću uticati na poboljšanje stavova dece TR prema njima (Manetti, Schneider, Siperstein, 2001; Maras, Brown, 2000; Rimmerman, Hozmi, Duvdevany, 2000). Džafi (Jaffe, 1966, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007) koji je prvi doveo u vezu mogućnost kontakta i stavove učenika, pronašao je da kontakt ima pozitivan efekat samo na kognitivnu komponentu stavova (npr. poznavanje pogrešnih informacija u vezi s IO). Ipak, navodi se da je komunikacija kada se uspostavlja u integrisanom i manje stigmatizujućem okruženju, povezana sa pozitivnim stavovima prema osobama s ometenošću, u poređenju s kontaktima koji se odvijaju u institucijama ili

specijalnim obrazovnim programima (Kandel-Gross, 1987, prema Rimmerman, Hozmi, Duvdevany, 2000) Neke studije pokazale su da kontakti s decom s IO u razredu ili školi imaju izvestan pozitivan efekat na dečje stavove (Esposito, Reed, 1986; Gash, Coffey, 1995; Nowicki, Sandieson, 2002), kao i da je veća spremnost za interakciju s osobama s IO u korelaciji s postojanjem ranijeg kontakta s ovim osobama (Shevlin, O'Moore, 2000). Učestalost kontakta može biti od većeg značaja od vrste škole koju deca pohađaju. Na primer, adolescenti TR (uzrasta od 14 do 15 godina) koji su pohađali škole u kojima su sa vršnjacima s IO provodili vreme na nekim časovima, odmorima i drugim zajedničkim školskim aktivnostima i adolescenti TR koji su pohađali školu u kojoj integracija nije sprovedena nisu se značajno razlikovali u stavovima prema IO. Za razliku od vrste škole učestalost kontakata bila je povezana sa pozitivnim očekivanjima prema deci s IO (Hastings, Graham, 1995).

Jedinstven pristup imalo je istraživanje u kome je efekat kontakta proučavan poređenjem stavova dve generacije učenika srednje škole, koje su međusobno bile udaljene 11 godina (1987 – 1998), prema vršnjacima s IO. U ovom periodu je izvršena transformacija od odvojenih ka inkluzivnim razredima. Rezultati su ukazivali na pozitivne promene stavova uz snažne indikatore da je do njih došlo usled školovanja u inkluzivnim uslovima, tj. kontakta s vršnjacima s IO (Krajewski., Hyde, 2000). Ipak, autori zapažaju da su pozitivne promene stavova male, da nastaju sporo i da su povezane sa specifičnim dimenzijama stavova. Na oba merenja, ispitanice su imale pozitivnije stavove prema fizičkoj i socijalnoj bliskosti s osobama s IO, i izražavale su manje slaganja sa uvredljivim verovanjima/izjavama o ovim osobama. Ipak, i odgovori muških ispitanika ukazivali su na porast pozitivnih stavova prema integraciji (Krajewski, Hyde, O'Keefe, 2002).

Uprkos studijama u kojima su dobijeni obećavajući rezultati, nije dokazana kauzalna povezanost mogućnosti kontakta dece TR sa vršnjacima s IO i promene stavova prema njima. U stvari, nekoliko, uglavnom starijih studija, saopštava suprotne rezultate o ulozi kontakta. Tako je zabeleženo da produženi kontakt može imati i suprotne efekte – pojačavanje negativnih stavova prema osobama s ometenošću (Goodman et al., 1972, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007; Gottlieb, 1981, prema Gresham, MacMilan, 1997; Hastings et al., 1993, prema Hastings, Graham, 1995; Siller, Chipman, 1965, prema Rimmerman, Hozmi, Duvdevany, 2000), kao i da deca TR i deca s IO uspešno izbegavaju međusobne kontakte (McCormack, 1987, prema Shevlin, O'Moore, 2000). Slično tome, kasnije studije koje su uključivale decu TR mlađeg školskog uzrasta, pokazale su da inkluzija u razrede ne razvija pozitivne stavove, niti poboljšava socijalnu prihvaćenost (Brewer, Smith, 1989; Hastings, Graham, 1995). Kao mogući razlozi za održavanje negativnih stavova prema vršnjacima s IO navode se nestrukturiranost interakcija,

kao i odsustvo socijalnog nagrađivanja i podsticanja ovih interakcija. Isto tako, moguće je da ono što deca TR opažaju kod dece s IO potkrepljuje njihove postojeće stereotipe i podstiče percepciju „različitosti“ (Siperstein, Norins, Mohler, 2007).

Da viđenje dece s IO kao različite može uticati na stavove dece TR govori i istraživanje u kojem je 80 učenika od IV do VI razreda posmatralo video-vinjete u kojima su prikazana deca TR, deca s lakom IO i deca s umerenom IO. U prvoj vinjeti ova deca su čitala, a u drugoj govorila o svojim interesovanjima. Ispitanici su izražavali stavove prema posmatranoj deci, ali i opaženu sličnost s njima. Očekivano, izraženi stavovi bili su pozitivniji prema deci TR, nego prema deci s IO. Međutim, informacije o interesovanjima dece s IO pozitivno su uticale na stavove vršnjaka, a ispitanici koji su uspevali da uoče sličnost sa s ovom decom ocenjivali su ih pozitivnije, nego deca koja sličnost nisu pronalazila (Bak, Siperstein, 1987b).

Zabeleženo je i da neki adolescenti TR imaju želju da pomognu vršnjacima s ometenošću, ali nemaju za to prilike ili im se ne pružaju odgovarajuće strukture (npr. uloga vršnjaka tutora). Oni takođe sumnjaju u sopstvene kapacitete i brinu o potencijalnom odbacivanju od strane drugih ako budu pokazivali pažnju i brigu za vršnjake s ometenošću. S obzirom na to da su adolescenti u periodu istraživanja i eksperimentisanja, potrebno im je vođstvo odraslih i facilitacija rada u malim grupama kako bi se postigla atmosfera sigurnosti u kojoj mogu da iskorače iz sopstvenog egocentrizma i ispolje spremnost za empatiju s drugima. Učenici TR takođe treba da budu svesni sopstvenih ograničenja i slabosti, da bi bili u stanju da prihvate osobe koje su drugačije od njih. S tim u vezi, navodi se da nastavnici treba da olakšaju ulazak dece s ometenošću u vršnjačku grupu smanjivanjem socijalne "cene" i povećanim nagrađivanjem prihvatanja dece s ometenošću od strane vršnjaka TR (Wong, 2008).

U smislu učestalosti kontakta pravi se distinkcija između epizodičke i kontinuirane komunikacije. U epizodičkom kontaktu, postoji manjak vremena i prilike da se uspostave ili razmene zajednička iskustva (Kandel-Gross, 1987, prema Rimmerman, Hozmi, Duvdevany, 2000). Kontinuirani kontakt daje vreme za komunikaciju s osobom s ometenošću i mogućnost da se formira pozitivna percepcija o njoj. Ipak, jedna od studija ispitivala je da li se socijalni status dece s IO u uslovima mejnstriminga poboljšava s trajanjem kontakta (jedna grupa dece je u ovim uslovima bila oko dve, a druga četiri godine). Iako je socijalna prihvaćenost sve dece s IO bila niska u poređenju s njihovim vršnjacima TR, ona nisu bila češće odbacivana. Međutim, mere prihvaćenosti i odbacivanja nisu ukazivale na povezanost statusa ove dece sa dužinom boravka u uslovima mejnstriminga (Brewer, Smith, 1989).

Iako inkluzija ne doprinosi uvek razvoju pozitivnih stavova uključivanje dece s IO može uticati na to kako adolescenti TR vide politiku inklu-

zije. Rezultati ispitivanja 257 učenika srednjih škola pokazali su da oni podržavaju inkluzivno obrazovanje. Oni smatraju da prisustvo vršnjaka s ometenošću njihovoj školi dodaje dimenziju diverziteta, ali i da samu decu s ometenošću čini delom zajednice i čini ih spremnijom za budućnost (Fisher, 1999).

Kliničko označavanje dece s IO

Druga značajna kontekstualna varijabla je oznaka koju kliničari i nastavnici dodeljuju deci s IO. Baš kao i kada je u pitanju kontakt, smer ovog uticaja nije sasvim jasan. Džafi (Jaffe, 1966, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007) je jedan od prvih autora koji je ispitivao i uticaj označavanja. On je pronašao da deca TR negativnije reaguju na označenu decu, nego na decu istog ponašanja, ali bez odgovarajuće oznake. Ovaj obrazac primećen je i u drugim istraživanjima. Tako je 80 dece predškolskog uzrasta i 80 učenika III razreda posmatralo video prikaze dece koja su označena i opisana kao „mentalno retardirana“ i one kojoj ovaj termin nije pridodat. Ispitanici su imali manje pozitivne stavove i uverenja prema deci koja su, i označena, i opisana kao „mentalno retardirana (Graffi, Minnes, 1988).

Ipak, označavanje ponekad ima pozitivan uticaj na stavove, posebno kada je prisutna akademska nekompetencija ili neodgovarajuće socijalno ponašanje. Tako su učenici VI razreda imali pozitivnije stavove prema kompetentnom, nego prema nekompetentnom detetu, i prema označenom, nego prema neoznačenom detetu. Akademska nekompetentno dete koje nije označeno kao „mentalno retardirano“ budilo je negativne stavove, posebno od strane dečaka, dok je nekompetentno dete koje je bilo označeno kao „mentalno retardirano“ izazivalo pozitivne stavove (Budoff, Siperstein, 1978).

Smatra se da označavanje može deci TR omogućiti razumevanje i dati objašnjenje za nekompetentno i neodgovarajuće ponašanje koje opažaju kod vršnjaka s IO, što ih čini „popustljivijim“ pri izražavanju stavova prema njima. Takva interpretacija podržana je hipotezom „uloge bolesnika“ (*sick role hypothesis*) koja sugerise da se pri proceni označene osobe koristi drugačiji set kriterijuma, nego kada se prosuđuje o osobama koje nisu označene. Ovaj različit set standarda naziva se „posebni oproštaj“ (*special dispensation*) (Towne, Joiner, 1968, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007).

Jedan od načina da se objasne ovakvi rezultati je i teorija atribucije (*attribution theory*) (Weiner, 1993, prema Campbell et al., 2004). Prema ovoj teoriji opažena odgovornost osobe (npr. za opaženu kontrolu ili manjak kontrole sopstvenog ponašanja) utiče na afektivne odgovore usmerene ka njoj (npr. ljutnju ili saosećanje), koji zauzvrat utiču na bihevioralne namere (npr. spremnost da se da socijalna podrška). Pronađeno je da se na osnovu dečje percepcije odgovornosti za atipično

ponašanje hipotetičkih vršnjaka može predvideti spremnost deteta da pruži socijalnu podršku. Što je veće opažanje odgovornosti vršnjaka za atipično ponašanje, manje je saosećanja, a više ljutnje. Nadalje, što je više ljutnje, deca su manje spremna da ponude socijalnu podršku (Juvonen, 1992, prema Campbell et al., 2004). Na istom tragu su i rezultati istraživanja u kojem su studenti koledža izražavali stavove prema osobama čija je IO poticala od tri različita uzroka: hromozomskih (Daunov sindrom), posledica aktivnosti koje su činili drugi (Fetalni alkoholni sindrom) i posledica sopstvenih aktivnosti (oštećenje mozga usled ispijanja sredstva za čišćenje). Ispitanici su imali značajno pozitivniji stav prema osobama čija je IO posledica uzroka nad kojima nisu imali kontrolu (Daunov sindrom i Fetalni alkoholni sindrom), nego prema onima čija je IO posledica postupanja same osobe (oštećenje mozga usled ispijanja sredstva za čišćenje) (Panek, Jungers, 2008).

Dakle, oznaka „mentalna retardacija“ može biti protektivni faktor kod dece koja pokazuju nekompetentno ili neodgovarajuće ponašanje, ali ih ne mora sputavati u situacijama u kojima ispoljavaju kompetentno ponašanje. U jednoj studiji učenici srednje škole bili su spremniji da za člana tima odaberu vršnjaka s IO, nego vršnjaka TR, u slučajevima kada se vršnjak s IO opažao kao visoko kompetentan (Aloia, Beaver, Pettus, 1978, prema Siperstein, Norins, Mohler, 2007). U kasnijoj studiji grupe od tri deteta (1 dete s IO i 2 deteta TR od IV do VI razreda) igrale su igru (trka u vrećama) u kojoj je dete s IO bilo ili najbolji, ili igrač prosečnih sposobnosti. Potom su deca birala jednog od dva partnera za sledeću igru i ukazivala na sopstvene stavove prema svakom vršnjaku, takođe su opisivali i postignuće u igri svakoga od njih. Deca s IO koja su bila najbolji igrači birana su značajno češće, od dece s IO koja su bila prosečni igrači. Ipak, stavovi dece TR prema vršnjacima s IO bili su isti bez obzira na njihovu uspešnost u igri. Veza je pronađena i između načina opisivanja uspeha dece s IO i njihovog izbora za partnere (Bak, Siperstein, 1987a). Pronađeno je i da percepcija kompetencije učenika s IO značajno utiče na spremnost srednjoškolaca da stupaju u interakciju s vršnjacima s IO, kao i na podršku procesu inkluzije (Siperstein, Parker, Bardon, Widaman, 2007). Uzete zajedno, ove studije pokazuju značaj kompetentnog ponašanja u slučajevima kada deca donose odluku da li će stupati u interakciju s vršnjacima koji su označeni kao „intelektualno ometeni“.

Pored kliničke oznake „mentalna retardacija“ ispitivan je i uticaj pežorativnog termina „retard“ na stavove učenike V i VI razreda prema njihovim vršnjacima s IO. Rezultati su pokazali da su stavovi dece (afektivni i bihejvioralni) pozitivniji prema deci koja su označena kao „mentalno retardirana“, nego prema deci koja su označena kao „retardi“. Dečje reakcije na ove dve oznake, delom su bile i u funkciji fizičkog izgleda i akademske kompetencije vršnjaka koji su procenjivani. Najnegativnije stavove ispitanici su imali prema detetu koje je izgledalo

uobičajeno, a označeno je kao „retard“. Nasuprot tome, deca su pozitivno reagovala na dete koje je označeno kao „mentalno retardirano“, čak i kada je akademski nekompetentno. Takođe, dečaci su imali više negativnijih stavova, od devojčica – posebno kada je dete bilo označeno kao „retard“ (Siperstein, Budoff, Bak, 1980).

Implicitno označavanje obrazovanjem deteta u specijalnom razredu, takođe ima uticaja na stavove dece. Tako je jedna studija imala cilj da utvrdi da li različite vrste školskog smeštaja utiču na stavove dece TR prema deci s lakom IO u slučaju kada se ne koristi klinička oznaka. Ispitanici su bili deca TR od IV do VI razreda koja su prosuđivala kapacitete vršnjaka opisanih u vinjetama kao decu koja su smeštena u dva obrazovna okruženja – resursne sobe ili specijalne razrede. Ova obrazovna okruženja bila su identična onima u školama koje su pohađali ispitanici. Učenici TR su decu u resursnim sobama opisivali kao značajno sposobniju, nego decu u specijalnim razredima, što ukazuje da vrsta smeštaja sama po sebi može imati funkciju označavanja. Starija deca su imala veća očekivanja od vršnjaka s IO, bez obzira na vrstu smeštaja (Bak, Cooper, Dobroth, Siperstein, 1987).

Bihevioralne karakteristike dece s IO

Neodgovarajuće socijalno ponašanje, koje je često prisutno kod dece s IO, može delovati disruptivno na pozitivne interpersonalne interakcije sa vršnjacima TR. Na primer, ispitan je uticaj socijalnog ponašanja na socijalni status dece s IO. Sociometrijskim ispitivanjem 764 deteta u 34 redovna razreda identifikovano je 20 socijalno prihvaćene i 20 socijalno odbačene dece s IO. Prihvaćena deca pokazivala su viši nivo prosocijalnog ponašanja i niži nivo osetljivog i izolovanog ponašanja (Siperstein, Leffert, 1997). I u jednom kasnijem istraživanju dobijeno je da odbačenu decu potprosečnog intelektualnog funkcionisanja, uzrasta od 9 do 12 godina, karakteriše nizak nivo prosocijalnih ponašanja, dok popularnu decu istog nivoa intelektualnih sposobnosti karakteriše nizak nivo negativnih socijalnih ponašanja (Frederickson, Furnham, 2004). Takođe je pronađeno da učenici od IV do VI razreda ispoljavaju snažne negativne stavove prema deci koja ispoljavaju neodgovarajuće socijalno ponašanje. Oni su posmatrali video prikaze deteta TR, deteta s lakom IO i deteta s umerenom IO – sva deca su prikazana kako čitaju. Potom su ispitanici čitali priču koja je posmatrano dete opisivala kao socijalno kompetentno, povučeno ili agresivno. Ispitanici su generalno pozitivno odgovarali na decu s IO koja su socijalno kompetentna, neutralno na povučenu i negativno na agresivnu. Najpozitivnije su ocenjivali socijalno kompetentno dete TR, a najnegativnije agresivno dete TR. Atributi vezani za prosocijalno ponašanje imali su pozitivan efekat na afektivne stavove i bihevioralne namere usmerene prema deci s IO (Siperstein, Bak, 1985).

ZAKLJUČAK

Deca TR imaju tendenciju da vršnjacima s IO pripisuju negativne crte kao što su akademska i socijalna neuspešnost. Stavovi prema deci s IO često se karakterišu nelagodnošću, strahom i nepoverenjem, dok se sama deca s IO opisuju kao povučeniija, manje prijateljski nastrojena, manje kooperativna i sklona izbegavanju aktivnosti. Ovakvi stavovi povezani su i sa ponašanjem prema vršnjacima s IO. Iako se ovakvi stavovi teško menjaju, ipak se beleže pozitivni pomaci ka većoj toleranciji. Međutim, ima autora koji upozoravaju da predrasude samo menjaju formu kako bi se zadovoljio narastajući pritisak ka socijalnoj i političkoj korektnosti.

Iako se saopštava da žene imaju manje negativne stavove prema osobama s IO, neka istraživanja ne pronalaze ove razlike, a dobijene rezultate kod mlađe dece radije tumače kroz stavove ispitanika prema suprotnom polu, nego prema samoj IO. Kada je u pitanju hronološki uzrast dece TR zabrinjavajuće je to što se negativni stavovi prema osobama s ometenošću pojavljuju već na predškolskom uzrastu i praktično postaju sve negativniji do kraja adolescencije, što se poklapa s periodom koji deca s IO treba da provedu u inkluzivnom obrazovanju. Dakle, ukoliko se želi da ovakvo obrazovanje bude uspešno, nužno je već na najmlađim uzrastima otpočeti s programima usmerenim ka poboljšavanju stavova i većem prihvatanju dece s ometenošću od strane vršnjaka TR.

Smatra se da nisko rangiranje dece s IO može biti posledica naglašene akademske kompetitivnosti u školama, neodgovarajućeg socijalnog ponašanja ove dece, ali i nestrukturiranosti kontakata, kao i odsustva socijalnih nagrada za decu TR pri interakcijama s decom s IO. U takvim okolnostima samo se potvrđuju raniji stereotipi i naglašava percepcija različitosti. Iz ovoga proističe da kontakti dece TR i dece s IO treba da budu podsticani, vođeni, nagrađivani i strukturisani od strane odraslih.

Izgleda da klinička oznaka „intelektualna ometenost“ (ranije „mentalna retardacija“) može biti protektivni faktor, dok pežorativno označavanje i implicitno označavanje mogu potkrepljivati postojeće stereotipe i dalju stigmatizaciju dece s IO.

Socijalna kompetencija dece s IO snažno utiče i na prihvaćenost ove dece, i na stavove prema njima. Deca s IO koja ispoljavaju visok nivo prosocijalnih ponašanja i nizak nivo negativnih socijalnih ponašanja češće su prihvaćena, dok deca TR ispoljavaju izrazito negativne stavove prema deci s IO neodgovarajućeg socijalnog ponašanja. Uzeti zajedno, ovi rezultati upućuju na potrebu primene odgovarajućih programa za podsticanje usvajanja i uvežbavanja socijalnih veština.

LITERATURA

1. Akrami, N., Ekehammar, B., Claesson, M., and Sonnander, K. (2006): Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities, *Research in Developmental Disabilities* 27, 605–617.
2. Ahlborn, L. J., Panek, P. E., and Jungers, M. K. (2008): College students' perceptions of persons with intellectual disability at three different ages, *Research in Developmental Disabilities* 29, 61–69.
3. Bak, J. J., Cooper, E. M., Dobroth, K. M., and Siperstein, G. N. (1987): Special class placements as labels: Effects of different placements on children's attitudes toward learning handicapped peers, *Exceptional Children* 54(2), 151–155.
4. Bak, J. J., and Siperstein, G. N. (1987a): Effects of mentally retarded children's behavioral competence on nonretarded peers' behaviors and attitudes: toward establishing ecological validity in attitude research, *American Journal Of Mental Deficiency* 92(1), 31–39.
5. Bak, J. J., and Siperstein, G. N. (1987b): Similarity as a factor effecting change in children's attitudes toward mentally retarded peers, *American Journal Of Mental Deficiency* 91(5), 524–531.
6. Brewer, N., and Smith, J. M. (1989): Social acceptance of mentally retarded children in regular schools in relation to years mainstreamed, *Psychological Reports* 64(2), 375–80.
7. Budoff, M., and Siperstein, G. N. (1978): Low-income children's attitudes toward mentally retarded children: effects of labeling and academic behavior, *American Journal Of Mental Deficiency* 82(5), 474–479.
8. Campbell, J. M., Ferguson, J. E., Herzinger, C. V., Jackson, J. N., and Marino, C. A. (2004): Combined descriptive and explanatory information improves peers' perceptions of autism, *Research in Developmental Disabilities* 25, 321–339.
9. Esposito, B. G., and Reed, T. M. (1986): The effects of contact with handicapped persons on young children's attitudes, *Exceptional Children* 53(3), 224–229.
10. Favazza, P. C., Phillipsen, L., and Kumar, P. (2000): Measuring and promoting acceptance of young children with disabilities, *Exceptional Children* 66(4), 491–508.
11. Ferencz-Stager, S., and Young, R. D. (1981): Intergroup contact and social outcomes for mainstreamed EMR adolescents, *American Journal of Mental Deficiency* 85(5), 497–503.
12. Fisher, D. (1999): According to their peers: inclusion as high school students see it, *Mental Retardation* 37(6), 458–467.
13. Frederickson, N. L., and Furnham, A. F. (2004): Peer-assessed behavioural characteristics and sociometric rejection: Differences between pupils who have moderate learning difficulties and their mainstream peers, *British Journal of Educational Psychology* 74(3), 391–411.
14. Gash, H., and Coffey, D. (1995): Influences on attitudes towards children with mental handicap, *European Journal of Special Needs Education* 10(1), 1–16.
15. Graffi, S., and Minnes, P. M. (1988): Attitudes of primary school children toward the physical appearance and labels associated with Down syndrome, *American Journal Of Mental Retardation* 93(1), 28–35.
16. Gresham, F. M., MacMilan, D. L. (1997): Social competence and affective characteristics of students with mild disabilities, *Review of Educational Research* 67(4), 377–415.

17. Gottlieb, J., and Siperstein, G. N. (1976): Attitudes toward mentally retarded persons: effects of attitude referent specificity, *American Journal Of Mental Deficiency* 80(4), 376–381.
18. Haar, T. A., de Vries, N., and van Maren, K. (2000): Changing images of disabilities: 5 years of attitude research in the Netherlands, *Journal of Intellectual Disability Research* 44 (3/4), 304.
19. Hendrickson, J. M., Shokoohi-Yekta, M., Hamre-Nietupski, S., and Gable, R. A. (1996): Middle and high school students' perceptions on being friends with peers with severe disabilities, *Exceptional Children* 63(1), 19–28.
20. Hastings, R. P., and Graham, S. (1995): Adolescents' perceptions of young people with severe learning difficulties: The effects of integration schemes and frequency of contact, *Educational Psychology* 15(2), 149–159.
21. Horner-Johnson, W., Keys, C., Henry, D., Yamaki, K., Oi, F., Watanabe, K., Shimada, H., and Fugimura, I. (2002): Attitudes of Japanese students toward people with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research* 46(5), 365–378.
22. Hughes, C., Rodi, M. S., Lorden, S. W., Pitkin S. E., Derer, K. R., Hwang, B., and Cai, X. (1999): Social interactions of high school students with mental retardation and their general education peers, *American Journal Of Mental Retardation* 104(6), 533–544.
23. Kavale, K. A. (2000): Inclusion: Rhetoric and Reality Surrounding Integration of Students with Disabilities, Occasional Research Paper 2, The Iowa Academy of Education.
24. Krajewski, J. J., and Hyde, M. S. (2000): Comparison of teen attitudes toward individuals with mental retardation between 1987 and 1998: Has inclusion made a difference?, *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities* 35(3), 284–293.
25. Krajewski, J. J., Hyde, M. S., and O'Keefe, M. K. (2002): Teen attitudes toward individuals with mental retardation from 1987 to 1998: Impact of respondent gender and school variables, *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities* 37(1), 27–39.
26. Manetti, M., Schneider, B. H., and Siperstein G. (2001): Social acceptance of children with mental retardation: Testing the contact hypothesis with an Italian sample, *International Journal of Behavioral Development* 25 (3), 279–286.
27. Maras, P., and Brown, R. (2000): Effects of different forms of school contact on children's attitudes toward disabled and non-disabled peers, *British Journal of Educational Psychology* 70, 337–351.
28. Norwich, B., and Kelly, N. (2004): Pupils' views on inclusion: moderate learning difficulties and bullying in mainstream and special schools, *British Educational Research Journal* 30(1), 43–65.
29. Nowicki, E. A. (2006): A cross-sectional multivariate analysis of children's attitudes towards disabilities, *Journal of Intellectual Disability Research* 50(5), 335–348.
30. Nowicki, E. A., and Sandieson, R. (2002): A Meta-Analysis of School-Age Children's Attitudes Towards Persons with Physical or Intellectual Disabilities, *International Journal of Disability, Development and Education* 49(3), 243–265.
31. Payne, M. A. (1985): Barbadian children's understanding of mental retardation, *Applied Research in Mental Retardation* 6, 185–198.
32. Panek, P. E., and Jungers, M. K. (2008): Effects of age, gender, and causality on perceptions of persons with mental retardation, *Research in Developmental Disabilities* 29, 125–132.

33. Pearl, P., Farmer, T. W., Van Acker, R., Rodkin, P. C., Bost, K. K., Coe, M., and Henley, W. (1998): The Social Integration of Students with Mild Disabilities in General Education Classrooms: Peer Group Membership and Peer-Assessed Social Behavior, *The Elementary School Journal* 99(2), 167–185.
34. Rimmerman, A., Hozmi, B., and Duvdevany, I. (2000): Contact and attitudes toward individuals with disabilities among students tutoring children with developmental disabilities, *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 25(1), 13–18.
35. Ring, E., and Travers, J. (2005): Barriers to inclusion: a case study of a pupil with severe learning difficulties in Ireland, *European Journal of Special Needs Education* 20(1), 41–56.
36. Sabornie, E. J., and Kauffman, J. M. (1987): Assigned, Received, and Reciprocal Social Status of Adolescents with and without Mild Mental Retardation, *Education and Training in Mental Retardation* 22(3), 139–149.
37. Scheepstra, A. J. M., Nakken, H., and Pijl, S. J. (1999): Contacts with classmates: the social position of pupils with Down's syndrome in Dutch regular education, *European Journal of Special Needs Education* 14(3), 212–220.
38. Shevlin, M., and O'Moore, A. M. (2000): Fostering positive attitudes: reactions of mainstream pupils to contact with their counterparts who have severe/profound intellectual disabilities, *European Journal of Special Needs Education* 15(2), 206–217.
39. Siperstein, G. N., and Bak, J.J. (1985): Effects of social behavior on children's attitudes toward their mildly and moderately mentally retarded peers, *American Journal Of Mental Deficiency* 90(3), 319–327.
40. Siperstein, G. N., Bak, J. J., and O'Keefe, P. (1988): Relationship between children's attitudes toward and their social acceptance of mentally retarded peers, *American Journal Of Mental Retardation* 93(1), 24–27.
41. Siperstein, G. N., Budoff, M., and Bak, J. J. (1980): Effects of the labels "mentally retarded" and "retard" on the social acceptability of mentally retarded children, *American Journal Of Mental Deficiency* 84(6), 596–601.
42. Siperstein, G.N., and Leffert, J.S. (1997): Comparison of socially accepted and rejected children with mental retardation, *American Journal Of Mental Retardation* 101(4), 339–351.
43. Siperstein, G. N., Norins, J., and Mohler, A. (2007): Social Acceptance and Attitude Change: Fifty Years of Research, in Jacobson, J. W., Mulick, J. A., and Rojahn, J. (Eds.), *Handbook of Intellectual and Developmental Disabilities*, 133–154, Springer, USA.
44. Siperstein, G. N., Parker, B. C., Bardon, J. N., and Widaman, K. F. (2007): A National Study of Youth Attitudes Toward the Inclusion of Students With Intellectual Disabilities, *Exceptional Children* 73(4), 435–455.
45. Taylor, A. R., Asher, S. R., and Williams, G. A. (1987): The social adaptation of mainstreamed mildly retarded children, *Child Development* 58(5), 1321–1334.
46. Whalen, C. K., Henker, B., Dotemoto, S., and Hinshaw, S.P. (1983): Child and adolescent perceptions of normal and atypical peers, *Child Development* 54(6), 1588–1598.
47. Wong, D. K. P. (2008): Do contacts make a difference? The effects of mainstreaming on student attitudes toward people with disabilities, *Research in Developmental Disabilities* 29(1), 70–82.
48. Zion, E., and Jenvey, V. B. (2006): Temperament and social behaviour at home and school among typically developing children and children with an intellectually disability, *Journal of Intellectual Disability Research* 50(6), 445–456.

49. Žic, A., and Igrić, L. (2001): Self-assessment of relationships with peers in children with intellectual disability, *Journal of Intellectual Disability Research* 45(3), 202–211.

THE ATTITUDES OF TYPICALLY DEVELOPING CHILDREN TOWARD PEERS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Due to inclusion movement there is an increasing interest in altering attitudes of the society toward persons with disabilities. This is especially important when typically developing children are expected to share schools and classrooms with the children with disabilities. The studies show that the attitude of typically developing children toward the peers with intellectual disabilities are more negative in comparison not only to typically developing children but also to children with other types of disabilities. In spite of all efforts, these attitudes are changing difficultly and slowly.

In this article the influence of age and gender of typically developing children on the attitude they have towards the children with intellectual disabilities is studied. The attention is also given to the relationship between these attitudes and some contextual factors (the possibility of contact, the influence of labelling children with intellectual disabilities by using clinical terms), behavioral characteristics of children with intellectual disabilities as well.

Keywords: attitudes, intellectual disabilities, typically developing children